

Çocuğun Dil Gelişimine Aile Çevresinin Katkısı

Dr. Umit DAVASLIGIL*

İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özeliği konuşabilmesi, yani iletişim sağlayabilmesidir. Hayvan türlerini, hatta zekâca insanoğluna en yakın olan maymunları inceleyecek olursak, bunların davranışlarına kuşaklar boyu bir tekdüzeliğin egemen olduğunu görürüz. Buna karşın, durum insanlarda farklıdır. Devamlı değişim insanların düşünce ve davranışlarının genel niteliğidir. İnsanoğlu, dil (lisan) ve yazı aracılığıyla geçmiş kuşaklardan bilgi edinme, gelecek kuşaklara da bilgi aktarma olanağına sahiptir. Bu süreç, kuşaklar boyu süregelir. Bu sayede insan sadece kendi deneyimlerine bağlı kalmaz. Başkalarının buldukları gerçekleri yeniden keşfetmek veya yapılan yanlışları yinelemek yerine, bir önceki kuşağın bıraktığı yerden devam etme şansına sahiptir. Böylece, dil aracılığıyla, uygarlık alanında devamlı bir değişim ve gelişim içindedir.

İnsan yaşamı içinde bu denli önemli bir yeri olan dilin, çocuklarda sağlıklı bir gelişim göstermesi için, en küçük eğitim birimi olan ailenin bu alanda bazı sorumlulukları üstlenmesi gerekmektedir. Çünkü çocuk, dile ilişkin becerilerini doğar doğmaz kazanmaya başlar. Bu nedenle, çocuğun sağlıklı bir dil gelişimini gerçekleştirebilmesi için anne, babalara bazı uyarılarda bulunmak yararlı olacaktır.

Bebek, birinci yıl süresince dili anlamlı bir şekilde kullanamaz. Bu dönemde seslendirme (vokalizasyon) etkinliğinde bulunur. Ancak, bu süre zarfında bile, konuşma için gerekli bazı alıştırmalar yapmış olur. Ağlama ve sızıldanmalar esnasındaki kısa ve derin soluk alışlar, daha uzayan soluk verişler, konuşmanın temelini oluşturmaktadır. Bebek ağlarken seslerin çıkarılması için gerekli dudak, çene ve dil hareketlerini tekrarlar, ses ve solunumunu düzenler. Her ne kadar ağlama, konuşmaya hazırlayıcı bir nitelik taşımakta ise de, bu hiç bir zaman çocuğu devamlı ağılatmalıdır anlamına gelmemektedir, çünkü çocuk normal seslendirme etkinliğinde bulunurken daha fazla ses türü çıkarma olanağını bulur. Buna karşın, ağlarken

*İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Pedagoji Kürsüsü Asistanı

sadece bazı sesleri çıkarabilir, diğerlerini geliştirme olanağını bulamaz.

Evrensel olarak tüm bebeklerde görülen bu seslendirme etkinliklerine karşı ebeveynin tepkileri de dil gelişimini etkileyici öğeler arasındadır. Bebekler, seslendirme etkinliklerini sürdürmeleri için, işitsel ve sözel bir takım uyarılara gereksinim duyarlar. Bu uyarılar içinde en etkin olanları ise, bebeğin yakın çevresindeki yetişkinlerin bebek seslendirmelerini taklid eden sözel davranışlarıdır. Bebeğin seslendirmeleri kesilince, anne benzer sesler çıkararak çocuğun bu etkinliği sürdürmesi için uyarıcı rolü oynamalıdır. Özellikle bu tür sesli uyarıcıları bol çevrede, bebek daha fazla seslendirme etkinliğinde bulunmakta ve daha çeşitli sesler çıkarabilmektedir. Nitekim, hem şefkattan yoksun oldukları, hem de yeterince sesli uyarıcılara sahip olmadıkları için, bakımevlerinde yetişen bebeklerin seslendirme etkinlikleri, normal çevrede yetişenkilere oranla daha kısıtlıdır. Bu gerilikleri, daha ileri gelişim evrelerinde de devam ettirmektedir

Aynı şekilde, sağır bebekler de seslendirme etkinliğinde bulunurlar, ancak işitme kaybı nedeniyle, kendi seslerini duymadıkları gibi çevrelerinden gelen işitsel uyarıları da algılayamazlar. Bu nedenle, seslendirmelerinde gittikçe bir azalma meydana gelir.

Bu dönemde, çocukların biberonla beslenme türleri de dil gelişimi açısından önemlidir. Genizden konuşanlar incelendiğinde, bunların sütleri çok yavaş emdikleri, bu nedenle de annelerinin deliği genişlettikleri öğrenilmiştir. Sabırsız annelerin bu davranışı dil gelişimi açısından çok sakıncalıdır. Biberon deliğinin büyütülmesiyle ağız birden sütle dolan ;ocuk, boğulmamak için dilinin arka kısmını yükseltir. Damağı yarık olabilen bu çocukların çoğu konuşmaya başlayınca da dilin bu yükselmiş duruşunu devam ettirir. Bu konudaki birçok otorite, genizden konuşmanın nedenini buna bağlamaktadır. Bu bebekler, normal emme deneyimine de sahip olamazlar. Oysa emme, çocuğu konuşmaya hazırlayan bir etkinliktir, çünkü bebek emerken sadece dudaklarını kullanmaz. Dilin ucu da öne ve yukarıya doğru hareket eder. Birçok sesin çıkarılmasına temel nluşturan bu eşgüdümü çocuğun öğrenmesi gerekmektedir. Ancak yanlış beslenme şekli nedeniyle, bazı bebekler bunu öğrenme şansına sahip olamazlar.

İlk anlamlı sözcüğünü bir yaş civarında söyleyen çocuğun sözcük bilgisi 18. ay civarında artmaya başlar. Bu sözcükler, hem tek sözcüklü tümceler olarak kullanılmakta, hem de nesnelerin isimlendirilmesinde genel bir anlam ifade etmektedirler. Örneğin, çocuk ete, ekmeğe, bisküviye ve hatta köpeğin yaladığı kemiğe aynı adı

verebilmektedir. «Mama» gibi. Çocuğun bildiği sözcüklerle genelleme yapmasına neden, az sayıda sözcük bilgisine sahip olmasıdır. Çocuk zamanla nesneler arasındaki ayrılıklardan haberdar oldukça, bu farkı belirtecek yeni bir terim arayacaktır. Başlangıçta köpekler ve koyunlar arasındaki ayrılığı farkedememiş olabilir. Ancak, koyunların köpeklerden daha büyük olduğunu ve köpekler gibi havlamayıp melediklerini, köpeklerin tüyleri, koyunların ise kumaş yapımında kullanılan yönleri olduğunu, köpeğin bize bekçilik ettiğini, koyunların etinden yararlandığını farkedince, yani iki nesne arasındaki farklardan haberdar oldukça, çocuk yeni bir sözcüğe gereksinim duyacaktır. İşte burada yetkinlere büyük görevler düşmektedir. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, bu dönemde veya daha ileriki yaşlarda, yetişkinler, çocuklarına bir nesnenin adını öğretmek istiyorlarsa, o nesnenin niteliklerini somut örneklerle göstermelidirler. Bu konuda şöyle bir yol izlenmelidir : İlk önce ismi öğretilmesi istenen obje, çocuğun o dönemde ilgi veya gereksinim duyduğu nesneler arasından seçilmelidir. Eğer mümkünse, bu nesne çocuğun eline verilerek tüm duyularıyla bunu incelemesi sağlanmalıdır. Bu mümkün olmadığı zaman oyuncak ve resimlerden de yararlanılabilir. Sonra bu nesnenin diğer benzerlerinden ne bakımdan ayrılık gösterdiğine çocuğun dikkati çekilmeli, işlevi açıklanmalı ve tanımı verilmelidir.

Çocuğa bazı eylemlerin anlamları öğretilmek istendiğinde ise, bunları bizzat yaparak, çocuğun gözünde bu eylemlerin daha somut hale gelmeleri sağlanmalıdır. Çocuğun sözcük dağarcığında sıfatların artmasını sağlamak için ise, ifadelerin betimleyici bir özellik taşımasına özen göstermelidir. Çocuğa, tümcelerdeki niteleyici sözcükler basitten karmaşığa doğru giden bir düzen çerçevesi içinde bulunduğu yaş düzeyi gözönünde bulundurularak verilmelidir. Örneğin, «Bana kırmızı kitabı ver», «Bana masanın üstündeki kırmızı kitabı ver», «Bana masanın üstündeki kırmızı kitabın solundaki küçük kitabı ver» vb. gibi.

Dil gelişimi açısından üçüncü ve dördüncü yaşlar özellikle önemli yıllardır, çünkü konuşma bozukluklarının çoğunluğunun bu yaşlarda başladığı ileri sürülmektedir. Gerçekten de sözcükleri doğru olarak seslendirememe bu yaşlarda yerleşir, kekeleme bu yaşlarda başlar. Çocuk bu dönemde anne ve babasının bir çok şelyerini taklid ederken, onların akıcı bir şekilde konuşmalarını da taklid etmeyi deneyecektir. İşte bu akıcılığı taklid ederken kekeleme sorunu ortaya çıkabilir. Bu yaşlarda, çocuk, konuşmalarında henüz yetişkin düzeyinde bir akıcılığı gerçekleştiremez. Burada da yine yeterli sözcük bilgisine sahip olamama sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bu

yaş çocuğu uygun sözcüğü bulabilmek için, konuşurken zaman zaman duraklayacaktır. Bazı anne ve babalar endişeli ve sabırsız bir kişiliğe sahiptirler ve çocuklarının konuşmalarındaki duraklama ve yanlışları hoşgörüyü karşılayamazlar. Bu tip yetişkinler, kendi aralarında veya bizzat çocuklarla uzun, karmaşık cümlelerle konuşmayı kendilerine adet edinmişlerdir. Çoğu kez, çocuk daha sözünü bitirmeden, sabırsız davranarak tümceleri onun yerine tamamlarlar, bir dilbilgisi yanlış yaptığinde da hemen konuşmasını keserek müdahalede bulunurlar. Bu durumda, çocukta, konuşurken kendine olan güven eksikliğinden kaynaklanan, tereddüt etme başgöstererebilir. Oysa, çocuğun tüm gelişiminin olduğu gibi, dil gelişiminin de sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, özgürlüğünün kısıtlanmadığı, şefkatin egemen olduğu hoşgörüli bir aile çevresine gereksinimi vardır.

Yukarıda ileri sürdüğümüz öneri, yetişkin, çocuğunun bir yanlışını görürse, hiçbir tepkide bulunmamalıdır anlamına asla alınmamalıdır. Çocuk sözünü bitirdikten sonra, yanlış ifadenin doğrusunu hiçbir eleştiride bulunmadan, yetişkinin tekrarlaması çok yerinde bir davranıştır. Böylece, çocuk doğru modeller işiterek düzgün konuşmayı öğrenecektir.

Sadece konuşmadaki yanlış değil, davranışını değiştirmek üzere çocukla yapacağımız konuşmada da dikkat edeceğimiz bir nokta vardır. Çocuğa «öyle yapma» demek yerine, yapmasını istediğimiz davranışı olumlu tümceyle belirtmeliyiz. Çocuk olumsuz bir tümceyle yapmaması gerekeni öğrenebilir, ama ne yapması gerektiğini anlayamaz. Bu durum çocukta güvensizliğin oluşmasına neden olabileceği gibi, negativizmin yerleşmesine de yol açabilir.

Bu arada konuşmayı geciktiren faktörlere de değinmek gerekir. Dilin devamlı tartışma aracı olarak kullanıldığı bir ortamda yetişen çocuklar, konuşmaya karşı olumsuz bir vaziyet alış içine girebilir ve konuşma isteğinde bulunmayabilirler. Bu durumda konuşma gecikebilir.

Konuşmayı geciktirebilen bir diğer faktör de ebeveynin çocuğa olan aşırı düşkünlüğüdür. Bu tür çevrede çocuğa yeterince konuşma fırsatı verilmez. Çocuk isteğini daha sözle ifade etmeden, ihtiyacı yetişkin tarafından farkedilir ve anında karşılanır. Bu koşullar altında, çocuk konuşmak için bir gereksinim duymaz. Böyle bir ortamda yetişen çocuk, üç-dört yaşlarına geldiği halde daha hâlâ konuşmayabilir.

Yine konuşmayı geciktiren bir diğer faktör de ebeveynin çocuğa olan ilgisizliğidir. Yakın çevresindeki kişilerin çocukla yeterince konuşmamaları, ona masal, öykü, kitap okumamaları sonunda, ço-

cuk sözel uyarıcı bakımından yetersiz bir çevrede yaşama zorunda kalır. Bu durumda dil gelişimi açısından yaşıtlarından daha geri kalacaktır. Bu arada, yetişkinlerin «Sen daha küçüksün, büyüklerin lâfına karışma» gibi yapmaları mümkün çıkışları da çocuğun konuşma şevkini kıracaktır.

Aslında çocuklarla sadece konuşmak yeterli değildir. Nasıl konuşulacağının da bilinmesi gerekir. Buna sık rastlanabilecek aşağıdaki tipik bir örnek ile açıklamak daha kolay olacaktır.

Çocuk : Bak ne buldum. Ne nedir?

Anne : Kalemtraş. Ellerine bak, ne kadar pis olmuş.

Çocuk : Ne güzel değil mi? Ne yapar bu?

Anne : Onu bırak. Şu ellerinin rengine bak. Çabuk git, yıka ve bir daha da böyle pisletme. İyi çocuk ol.

Yukarıdaki örnekte anne, çocuğuyla ilgilenmekte ve konuşmaktadır, ama bu konuşma gerektiği gibi yapılmamaktadır. Çocuk kendisine bilgi verilmesi için soru sormakta, ancak anne çocuğu yanıtsız bırakarak sadece davranışıyla ilgilenmektedir. Ellerini yıkama sıni istemekte, fakat niçin yıkaması gerektiğini açıklamamaktadır. Bu örnek, çocuğun evinde genellikle kullanılan konuşma şeklini yansıtır, bu çocuk hiçbir zaman yetişkinin bir bilgi kaynağı olabileceğini öğrenemeyecektir. Nasıl davranması gerektiğine karar vermek için devamlı yetişkinlere bağımlı kalacak, kendi davranışını denetlemesini ve değerlendirmesini öğrenemeyecektir. Aradığı bilgiyi elde edemediği için, belki soru sormayı da gereksiz görecektir.

Oysa, çocukta sağlıklı bir dil gelişiminin gerçekleşebilmesi için, kendisine bilgi veren, düşünmeğe davet eden, geçmişteki ve o andaki olayları karşılıklı tartışan ve yaşının düzeyinde doğru sözel örnekler sunan bir yetişkin modeli gerekmektedir. Yakın çevresinde böyle bir modele sahip olma şansını elde eden çocuk, soru sorma sonucunda bilgi elde edeceğini, problemleri çözme çabalarının olumlu karşılanacağını, dilin geçmiş yaşantıları tekrar canlandırabileceğini ve konuşmanın bir bilgi iletme aracı olduğunu öğrenecektir.

Başkalarıyla konuşurken çocuğun öğrenmesi gereken önemli bir şey daha vardır. O da diğer insanların kendisinininkinden farklı bir görüş açısına sahip olduklarıdır. Aslında, doğal gelişimi nedeniyle, yedi-sekiz yaşından önce çocuğun bu gerçeği kabul etmesi kolay olmamaktadır. 7-8 yaşlarına kadar çocuğun düşüncesi egosantriktir, yani ben merkezlidir. Çocuk kendini merkez almakta, tüm olaylara kendi görüş açısından bakmakta, başkalarının farklı görüş açılarına sahip olabileceklerini düşünmemektedir. Durum böyle olunca, kendi düşüncesini karşısındakinden ayıramamakta, diğerlerinin

de kendisi gibi düşündüğü yanlışısına kapılmaktadır. Bir şey anlatırken, kendi bildiğini karşısındakinin de bildiğini önceden kabul etmektedir. Bu nedenle, ifadesi kısa ve yarımdır. Bilgisinin tümünü karşısındakine iletmez. İlettiği bilgi, dinleyicinin anlaması için yetersiz kalır.

Acaba yetişkinler bu gelişim evresini kolaylıkla ve çabuk atlatalmaları için çocuklara yardımcı olabilirler mi? Tabii ki evet. Çocuğun her gördüğü, her bildiği şeyi muhakkak diğerlerinin de göremeyebileceğini veya bilmeyebileceğini çocuğa hissettirerek, bu konuda yardımcı olabilirler. Örneğin bir kaleydoskop (içinde renkli cam parçaları ile aynalar bulunan ve hareket ettirilince değişik şekiller gösteren dürbüne benzer oyuncak) veya mercekli küçük bir delikten seyredilen resimler çocuğa verilerek ne gördüğü sorulur. Bu tür deneyimler, çocuğun kendi görüş açısının karşısındakinden farklı olduğu, yani kendinin o anda gördüklerini karşısındakinin görmediği gerçeğini kavramasına yardımcı olur. Bu gerçeğe varan çocuk, kendini daha ayrıntılı konuşmaya zorlar Yavaş yavaş olayları sadece sıralamak ve nitelemekten vazgeçer. Bütünün içindeki ilişkileri görmeğe ve bunları sözlü olarak anlamlı bir biçimde karşısındakine iletmeğe başlar.

Dilin bir diğer işlevi de öğrenmede bir araç görevi görmesidir. Yalnız burada üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. Dilin bu işlevi yerine getirebilmesi için, söz konusu edilen şeylerin gerçek deneylerle desteklenmesi gerekmektedir. Yani küçük çocuğa sadece sözel bilginin verilmesi yeterli değildir. Görmek, dokunmak, eline almak gibi duyarlarına hitabeden deneyimler de temel öğrenimi için gereklidir. Öğretmek istediğimiz olayı bir deney halinde gözlemesini sağlarsak, o zaman bu olay çocuğun gözünde bir anlam kazanacak ve bu konu hakkında düşünebilmesi ve fikrini ileri sürebilmesi için bir zemin oluşturacaktır. Bu şekilde, dili hem nitelemek hem de neden ile sonucu birbirine ilişkili hale getirmek üzere kullanmasını öğrenecektir. Bunu şöyle bir deneyle açıklayabiliriz : «Acaba suya bir damla mavi boya katarsam ne olur?» gibi bir soru yöneltir ve bu olayı çocuğun önünde deneyerek sonucu görmesini sağlarsak, çocuk kendisine yabancı olmayan bu tür olayları daha somut olarak inceleme ve üzerinde düşünme olanağını bulacak, neden-sonuç ilişkisini kavramaya başlayacaktır. Sonunda bu kavrayış konuşmasına da yansıtacak ve düşünerek konuşmasını öğrenecektir.

Bu tür somut deneyimlerle, çocuğun «niçin» sözcüğünün anlamını da kavraması kolaylaşacaktır. Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren bu sözcüğü kullanmalarını karşın, gerçek anlamını bilmemek-

tedirler. «Niçin» diye soran üç yaşındaki bir çocuk, gerçekten açıklamak beklememektedir. Yetişkinden gelecek herhangi bir sözel tepki çocuğa yeterli olabilmektedir' Eğer yetişkin, çocuğunun bu tür sorularını gerçek bir «niçin» sorusu olarak yanıtlarsa, zamanla çocuk, bu sözcüğün anlamını kolaylıkla kavrayacaktır. Fakat eğer yetişkinin yanıtları «Çünkü ben öyle söylüyorum.», «çünkü yapmalısın», «çünkü ben istiyorum» şeklinde açıklayıcı nitelikte olmazsa, bu sözcüğün neden-sonuç ilişkisini gösterdiğini çocuğun kavraması zorlaşacaktır. Yukarıda sözü edilen deneyi ele aldığımızda, çocuğun yeterli yanıt verememesi karşısında, yetişkinin aşağıdaki gibi bir model oluşturması olumlu sonuç verecektir. «Su niçin mavi olmadı? Çünkü çok su var ve yalnızca ufak bir damla boyanın bu suya karıştırılması, suyun rengini değiştirmedir. Suyun renginin mavi olması için daha fazla boyaya gereksinim var» gibi. Bu durumda çocuğun «niçin» sözcüğünün anlamını kavraması kolaylaşacaktır.

Yukarıda sözü edilen tüm noktalara dikkat edilirse, çocuk dili hem doğru kullanmasını, hem de düşünerek konuşmasını öğrenecektir.

Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi
yayını olan ve **Nurettin ERGEN**
tarafından baskıya hazırlanan

«TEMEL EĞİTİM ve SORUNLARI»

çıktı.

Fiyatı : 200 TL.
